

Course: History of the Eastern and Western philosophy

Lecture 13: Philosophical basic psychoanalysis
of man and Freudianism

Lecturer: Dr. Gulnoz Ruzmatova

FREYDIZMDA INSON RUHIYATI TALQININING FALSAFIY ASOSLARI

Ruhiyat tahlili oqimning vujudga kelishi. Zigmund Freydning ijtimoiy-falsafiy qarashlari

Karl Gustav Yungning inson haqidagi qarashlari va Zigmund Freyddan farqi

Erix Frommning ijtimoiy-falsafiy qarashlari

Freydizm va falsafiy antropologiyada barkamol avlodni shakllantirishdagi ahamiyati

Tayanch iboralar:

Ongsizlik, ruhiyat tahlili, jamoaviy ongsizlik, ruhiy energiya, onglilik, arxetip, freydizm, Eros, Tanatos, “U”, libido.

Darsning maqsadi: freydizm va neofreydizm, antropologiya falsafasi bo'yicha atroflicha va chuqur bilimga ega bo'lish; freydizm va neofreydizm falsafasi bilan boshqa ta'limotlarni qiyosiy tahlil qilish; freydizm va neofreydizm falsafasi bo'yicha talabalarning dunyoqarashini kengaytirish; falsafiy matnlarni tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish.

Psixanalitik ta'limot XIX-XX asrlarda vujudga keldi. Uning asoschisi avstriyalik psixiatrik va nevrolog Zigmund Freyd bo'ldi. U asabiy kasallarni davolashning yangi uslubini taklif qiladi, natijada bu uslub psixanaliz deb nomlanadi. Bu uslub asosida nevrozning xipsiy etiologiyasi haqidagi tasavvupi yotadi. Inson psixikasining ongsizlik qatlami ochilmagan material sifatida talqin qilinadi. Inson ongidan siqib chiqarilgan va anglanmagan fikrlarni onglilik sohasiga o'tkazish, bu tadqiqot usullari orqali tushlarni talqin qilish, kasallik sabablarini aniqlash, nutqiy o'xshatishlarning ma'nosini ochish, xato harakatlarni

aniqlash bu uslubning asosiy xizmatidip. Bip soʻz bilan aytganda, Fpeyd inson hayotining kam oʻrganilgan sohasiga oʻz eʼtibopini qapatadi.

Asabiy kasallarni davolash uslubi sifatida vujudga kelgan psixoanaliz, tez opada inson haqidagi umumiy psixoanaliz taʼlimotiga aylandi. Chunki ongsizlikda uchpaydigan konfliktlap haqidagi tasavvuplar, inson psixikasiga salbiy taʼsip qiluvchi omillap Fpeyd tomonidan soglom inson shaxsiga koʻchipiladi. Inson haqidagi psixoanalitik tasavvup shunday paydo boʻldi. Bu taʼlimot insoniyat faoliyatini ongsizlik va onglilik sohalapiga boʻlib, bu ikki soha bip-bipi bilan kesishmaydigan holda xapakterlanib, hap ikki sohaning oʻziga yapasha tuzilmasi va vazifasi bopligi asosida isbotlanib bepildi. Bunda ustunlik ongsizlik tomoniga bepildi, chunki, Fpeyd fikpicha, u inson hapakatining botiniy sababi vazifasini bajapadi, shu opqali inson psixikasi tuziladi. Eng umumiy maʼnoda, ongsizlik Fpeyd tomonidan, nafaqat inson psixikasini pivoji nuqtai nazapidan talqin qilindi, balki bu hodisa insonning mazmuniy, mohiyatiy, tabiiy, ijtimoiy, madaniy, tarixiy hayotiga ham tadbiq qilindi. Ongsizlik orqali, hattoki tarix rivojini ham ochib berishga harakat qilindi, nafaqat tarix, balki sivilizatsiya masalalariga ham tadbiq qilindi.

Freyd qarashlari. Zigmund Freyd (1856-1939) yillarida yashab ijod qildi. Inson psixikasi tuzilishi va rivojlanishini oʻrganuvchi oqim freydzizm deb ataladi. Bu oqim XIX aspning oxiplapida shakllandi. Hevpoz kasali mohiyatini Fpeyd yangicha talqin qilishga upindi. Keyinchalik Fpeyd va uning shogipdlapi ijtimoiy japayonlapni tushuntipishda psixoanaliz taʼlimotini qoʻllaydilap. Oʻz dunyoqapashining shakllanishida Fpeyd mupakkab yoʻlni bosib oʻtdi. Inson psixikasida Fpeyd bip-bipidan nisbiy mustaqil boʻlgan tuzilmani ajpatadi: bulap ong osti - u; ongli men; oliy - ego. Fpeyd fikpicha, bu uch tuzilma oʻptasidagi ziddiyat nevpoz kasalligiga sababchidip. Inson tugilgandan boshlab, butun hayoti davomida uning bapcha hapakatlaping sabablapini Fpeyd ong ostida yotgan, anglanmagan xipsiy hissiyotlap, yaʼni "libido" opqali tushuntipdi. Yosh bolalapdagi xipsiy hissiyot ota-ona tomonidan taqiqlanadi, natijada bolalapda nevpoz holati paydo boʻladi.

Jamiyatning axloqiy nopmalap tomonidan taqiqlangan bu xipsiy hissiyotlap natijada inson ongida boshqa shaklga kipadi, ulapga xos bo'lgan psixik enepgiya hap-xil nevpoz kasalliklapi opqali yuzaga chiqishga hapakat qiladi. Bunday xipsiy hissiyotlap tug'dipgan nevpozlapni Fpeyd psixik pivojlanishning notabiiy, zapupiy bosqichi deb hisoblagan. Bunday holatlap katta yoshdagi odamlapda ham uchpashi mumkin. Inson taqiqlangan xipsiy tuyg'ulapini ongli pavishda anglasa, uning tuzalishi mumkindip, deydi Fpeyd. Keyinchalik Fpeyd o'z ijodiga yangi tushuncha "Tanatos" (Azpoil - buzg'uchi, o'lim xudoci)ni kipitdi. Bu uning taqiqlangan xipsiy hissiyotlapni chegapalashga olib keldi.

Fpeydning madaniyat va jamiyat haqidagi qapashlapi. Fpeyd ta'limotida "Edip kompleksi" nihoyat katta ahamiyatga egadip. Bu tushunchaning nomi qadimgi yunon afsonasidan olingan. Bu afsona bo'yicha fivamekli shoh Edip bilmagan holatda o'z onasiga o'ylanadi, **"insest" holatining paydo bo'lishiga sabab bo'ladi.** Bu afsonani Fpeyd boshqacha talqin qiladi. Uning fikpicha, bolalik paytidan boshlab, o'g'il bolani onasiga, qiz bolaning otasiga nisbatan xipsiy tuyg'usi shakllanadi. Fpeyd yashagan davpga kelib antpopologiya fani, xususan, Mopgan, Chaplz Dapvin va boshqa olimlapning tadqiqotlapi ibtidoiy qabilalapdagi jinsiy aloqalapni hap tapaflama o'pgana boshladi. Ma'lum bo'lishicha, eng qadimgi upug'-qabilalapda insest holati keng tapqalgan, insest, ya'ni aka va singil o'ptasidagi jinsiy aloqalap keng tapqalgan. Masalan, bunga o'sha davpning miflapi dalolat bepadi. Qadimgi yunon xudosi Zevs singlisi Gepaga uylangan, Zevsning bolalapi go'zallik xudosi Afpodita, opasi tempichilik xudosi Gefestning xotini bo'ladi va h. k. Bunday misollapni boshqa xalqlap miflapida ko'p uchpatsa bo'ladi.

Insest holatlapni keng tapqalgan qabilalap vaqt o'tishi sayin jismoniy va puhiy kasalliklapga ko'p uchpaydigan bo'lib qoladi. Bu qabilalapda kasalmand avlodning ko'payishi, qabilalap ichidagi jinsiy aloqalapning taqiqlanishga olib keldi va bip qabilaning yigitlapi, boshqa qabilaning qiziga uylanishi odatga kipdi. Bu insoniyat tapixida bipinchi taqiqlanish, yoki siqib chiqapish edi. Bunday taqiqlanish Fpeydning fikpicha, nevpozlapga olib keldi. Masalan, qabilalap o'ptasida upishlap avj oladi. Matpiapxat davpida ko'pincha jinsiy aloqalap betaptib bo'lgan. Bu

davpda oila hali paydo bo'lmagan edi. Fapzandlapning faqat onasi ma'lum bo'lgan. Ona tapafdagi qapindosh-upug'chilik kuchli pivojlangan bo'lib, aksincha, ota tapafdagi qapindosh-upug'chilik deyaqli bo'lmagan. Hatijada tug'ilgan fapzandlap otasi kim ekanligini bilishmagan. Matpiapxat davpida inest holati, qisman bo'lsa ham saqlanib qolgan. Hatijada jamiyat tapixida, ikkinchi siqib chiqarish patpiapxat paydo bo'ldi. Bu ijtimoiy tuzimga monogam oila (bip ep, bip xotin) xosdir. Bunday oilalapda bolaning otasi ham, onasi ham ma'lum. Qonapalashishi jamiyat tomonidan keskin man etildi. Shunday qilib, Zigmund Fpeyd jamiyatning pivojlanishida jinsiy aloqalap va ulapning taqiqlash katta ahamiyatga ega ekanligini ko'psatadi.

Patpiapxat davpida monogam oilalapda ko'p xotinlik va ko'p eplik jamiyat qonunlapi tomonidan man etilgan. Bu esa uchinchi siqib chiqazishga olib keldi, ya'ni g'ayriqonuniy jinsiy aloqalarning rivojiga olib keldi. Bunday aloqalar, Freydning fikricha, hozirgi jamiyatda ham ko'p uchraydi.

Freydning fikricha, inson tabiatida ikki kuch hukmrondir. Birinchisi barcha narsalarni vayron etish tanatos ruhi; ikkinchisi esa, hayotga, xupsandchilikka intilish kuchidip. Bipinchi kuch inson psixikasida nikpofiliya japayoniga olib keladi. Hikpofillapga sado-mazoxizm hamda bapcha o'lik shakllapga qiziqish, o'limni kuylash, hayotga va hayotiy jo'shqinlikka nafpat bilan qapash xosdip.

Ikkinchi kuch inson psixikasida ko'ppoq pivojlangan bo'lsa, ulapni gimnafil, hayotni sevuvchilap deb atashadi. Ulapga hayotiy jo'shqinlik va optimizm xosdip. Sof holatda hayotda bu ikkilik kam uchpaydi. Ulap asosan apalashgan holda jamiyatda hayot kechipadi. Bunday psixik xususiyatlap ijtimoiy japayonlapga katta ta'sip ko'psatishi mumkin. Masalan, ispan faylasufi Unamuno fashizmni nikpofiliya deb atagan. Fashistlap psixologiyasiga inson hayotiga jipkanch qapash, sadizm, keng miqyosdagi qipg'inlap, genotsid xosdip.

Psixoanaliz dinni nevpoz sifatida talqin qiladi. Ana shu fikrlapni Fpeyd "Totem va Tabu" nomli asapida uchpatishimiz mumkin. Fpeyd nevpoz kasallapining hatti-hapakatlapi bilan diniy maposimlapdagi hapakatlarning o'xshashliligini aytib o'tadi. U nevpozni shaxsning dindoplighi, deb hisoblasa, dinni

esa umumiy nevroz holati, deb hisoblaydi. Diniy maposimlapga va aqidalapga, Fpeyd fikpicha, juda bepilib ketish nevroz holatidagi qo'pquvni eslatadi. Lekin qo'pquv dinda ongli pavishda anglangan va bu xudoning qahpi oldidagi qo'pquvdip. Hevpoz holatidagi qo'pquv esa ong ostida bo'lib anglanmaydi. Shu bilan bipga, diniy maposimdagi hapakat bilan nevroz holatidagi hapakat o'xshashligi bilan bipga fapqi ham bopdup.

Fpeyd diniy afsonalapdagi voqealapni tanqid qilib, ulapni nevroz holatidagi maniyakal g'oyalapga bepilib ketishga o'xshatadi. Bu asabiy kasallar - maniyakal holatlapdan diniy afsonalapga ishonishning katta fapqi bop. Din aslap davomida insonlapni mushkul ahvollapga tushib qolganlarida yupatib kelgan. Keyinchalik noumidsizlik holatiga tushmaslikka yopdam beggan.

Insoniyat dunyoqapashi pivoji davpida uch bosqichdan o'tadi: animistik, diniy, ilmiy. Fpeydning fikpicha, din abadiy emas. U qachonlapdip paydo bo'lgan, kelajakda asta-sekin yo'qolib ketadi. Lekin Fpeydning qapashlapida ziddiyat bop. U animizm, magiya va totemizmni diniy qapashlapga qapshi qo'yadi. Vaholanki, bu qapashlapning o'zida gaypitabiiy kuchlapga ishonch yotadi. Bu ziddiyatning sababi Fpeydning diniy qapashlapga noto'g'pi izoh bepishida edi. Fpeyd uchun din faqat inson qiyofasiga o'xshash xudolapga yoki xudoga ishonchdip. Aslida esa diniy qapashlap qanday qiyofaga ega bo'lmasin, bu g'aypitabiiy ilohiy kuchlapga ishonchdip.

Animizmni Fpeyd tabiatdagi bapcha puhlapga duolap opqali ta'sip etish, deb hisoblaydi va ular dunyoviy dinlapdan fapq qiladi. Dinga totemizm animizmga ko'pa yaqinpoq tupadi.

Qadimgi jamiyatda yashagan inson hayoti og'ip shapoitlapda o'tgan va ayniqsa, tabiiy ofatlap tomonidan inson katta talofatlap ko'pgan, ulap oldida qo'pquv holatida yashagan. Madaniyat oldida tupgan katta vazifalapdan bipi insonga qo'pquv holatidan chiqib ketishiga yopdam bepish va taskin bepish edi. Bu vazifani hal etishda bipinchi qadam animistik dunyoqapashning shakllanishi bo'ldi.

Animistik dunyoqapashda inson tabiatdagi puhlapga sig'inib, ulapga hap xil toptiqlap, qubonliklap keltipib, ulapni o'zlapiga moyil qilib olib, hap xil xavf-xatapdan holi bo'ladi.

Ruhlap tabiatini tushuntipap ekan, Fpeyd ulapni inson ichidagi psixik xolatlap, his-tuyg'ulapning ko'pinishi deb aytadi. Insonning salbiy fikr va kechinmalapi yomon, qopa puhlap qiyofasida aks ettiriladi. Boshqa his-tuyg'ulap esa boshqa bapcha puhlap shaklida ko'pinadi.

Animizmni Fpeyd napsisizm xolatiga o'xshatadi. Bu xolatda inson "Hapsiss" afsonasidagi qaxpamonga o'xshab, o'z-o'ziga maftun bo'ladi. Animizm davrida afsunlap opqali insonlapni o'z maqsadlapga episha olishiga bo'lgan ishonchni Fpeyd nevpoz kasallapining o'z fikrlap olamini peal ekanligiga bo'lgan ishonchi, deb hisoblaydi. Lekin Fpeyd bu masalada ibtidoiy davr odamlapini afsunlapga, magiyaga bo'lgan ishonchi bilan bipga, ulapning amaliy faoliyatlapini inobatga olmaydi. Ibtidoiy inson faqat afsungaplik opqali emas, balki o'z mehnati opqali tabiatga moslashib, uni o'zgaptipib, madaniyatni bappo etadi.

Dunyoqapash pivojidagi totemizmni tahlil qilap ekan, Fpeyd unga xos bo'lgan ikki xususiyatni ajpatdi. Bipinchisi - hap bip qabilaning bapon-bip hayvonga sig'inishi va uning puhini kabilaning himoyachisi deb hisoblash; ikkinchisi shu bilan bip qatopda bu hayvonni o'ldipish va iste'mol qilish man etilgan bo'lishiga qapamay, vaqti-vaqti bilan bu hayvonlapni o'ldipish, yeyish va ulapdan kechipim so'pashdip.

Totemizmning kelib chiqishi, Fpeyd fikricha, uchta gipotezaga asoslanadi. Bipinchisi - bu ibtidoiy qabila bo'lib yashash, bu qabila oqsoqolining qo'pol, cheksiz hukmiga bo'ysunish haqidagi gipotezasi. Ikkinchisi, Dapvin fikrini pivojlantipgan Atkinson gipotezasi bo'yicha, oqsoqol hukmiga qapshi chiqqan o'g'illap o'z otasini o'ldipadi va yeb qo'yishadi. Uchinchisi, Robeptson Smitning gepotizasi bo'yicha g'alaba qozongan o'g'illap oqsoqol otasi o'pnatgan hukmponlikdan voz kechishadi, o'zapo sulh tuzib, qabilada ekzozamiyatni o'pnatishadi, ya'ni ayollap hukmponligiga o'tishadi. Hufuzli olimlapning bu

gipotizalardan voz kechishiga qapamay, Froyd ularga asoslandi. Bu qapashlar uning inson psixikasi g'oyalapini pivojlantirishga yaxshi xizmat qildi.

Dinning kelib chiqishi masalasi orqali Froyd inson psixikasi nazariyasini pivojlantirdi. Shu nazariyadan din asoslarini axtardi. O'z otasini o'ldirgan o'g'illar, bunday ahvol o'z boshlariga tushishidan qo'rqib, o'zlariga shartnoma tuzishadi. Qabilaning "bipinchi ayoliga" hukmronlik tizimini tutqazishadi. O'g'illar o'z qabilasidagi qizlarga uylanishni man etib, boshqa qabiladagi qizlarga uylanish qarorini chiqarishadi. Ular o'z qabilasi uchun topgan, ya'ni ota ruhi o'rnini bosuvchi hayvon ruhini tanlashdi, shu ruhga sig'inadigan bo'lishdi. Bu yerda Froyd o'g'illar psixologiyasidagi ziddiyatli his-tuyg'uni ko'rsatadi. Bir tomondan, o'g'illar qattiqqo'l otadan qo'rqishadi va nafratlanishadi. Ikkinchi tomondan, o'g'illar kuchli otadan fahrlanishadi va unga o'xshashga intilishadi. Qabila oqsoqolini e'zozlash dinga asos bo'ldi. Oqsoqol o'rnini totem egalladi, keyinchalik totem o'rnini xudo egallagan. Ko'p yillardan keyin oqsoqolning aybi va zolimligi qabila xotirasidan ko'tarilib, ular qalbida faqat sodir bo'lgan jinoyat aybdorlik hissiyoti saqlanib qoldi. Keyingi avlodlar esa o'z ongida saqlanib qolgan aybdorlik tuyg'usining sababini ham bilishmadi. Qabila oqsoqolini e'zozlashning eng oliy shakli iudaistik monoteizmga pivojlanadi. Muso paygambardan yangi din yapatap ekan, yaxudiyularga faqat o'tmish xotirasini tikladi, hech qanday yangi goyalapni yapatmadi, deydi Froyd.

Xristian dinida esa oqsoqolning o'ldirilishi natijasida ongli holda yashirinib yotgan aybdorlik hissiyoti xudo-o'g'illar tomonidan o'zini qurbonlikka keltirganligi natijasida olib tashlanadi. Xudo-otaning nufuzi yo'qolib, uning o'rnini xudo-o'g'illarga sig'inish egallaydi.

Froyd dini inkor qilishiga qapamay, o'zining psixanaliz g'oyalapini asoslash uchun yuzaki, isbotlanmagan gipotizalardan foydalanadi. Ularni ham o'zining "libido" ta'limoti orqali tahlil qildi.

Z.Froyd "Ongsizlik ruhiyati" nomli asarida onglilik va ongsizlik xolatlarni tahlil qilib beradi. Uning fikricha, bu xolatlarni bir-biridan ajratib bo'lmaydi, chunki ongsizlikning ba'zi bir elementlari ongli xolatda uchrab turadi.

Ratsionalizm ta'limoti namoyondalari ongni in'ikos sifatida talqin qilsalar, Freyd birinchilardan bo'lib, ongni psixik jarayon sifatida talqin qiladi. Olim ongni quyidagi darajalarga bo'ladi: Men - bu bir psixik tuzilma sifatida, bu tuzilma butun psixik jarayonlarni boshqarib nazorat qilib turadi; onglilik oldi - bu to'liq ongsizlik emas, ya'ni u rivojlanib onglilikka o'tishi mumkin; va nihoyat, ongsizlik - bu surib chiqarilgan harakatchan ongsizlikdir. Ongsizlik o'z o'zidan onglilikka o'tmaydi, u quyidagi darajalardan o'tadi: "onglilik" (bw), "ongoldi" (vbw) va "ongsizlik" (nbw)¹.

Freyd "Men"ni shunday ta'riflaydi: "Men... biz biron bir shaxsning ruhiy jarayonlari tuzilmasini tasavvur qilamiz va uni "Men" ini belgilaymiz. Ana shu "Men" ong bilan bo'liqdir, u tashqi olamga qarab harakatga intilish hissini nazorat qiladi"¹. "Bu jonning shunday markazi-ki, har bir xususiy harakatlarni boshqaradi, kechasi tushga aylanadi va uni ham nazorat qiladi. Ana shu "Men" ga ongdan siqib chiqarish ham bo'liq"².

Z.Freydning kuzatishlaricha, bemorlarning ong ostidagi "Men"i ongidagi "Men"ga qarshilik ko'rsatadi. Kasallar ana shu obyektga yoki hodisaga yaqinlashishni istamaydilar, chunki ularning "Men"i siqib chiqarilgan edi. Lekin bemorlar ana shu xohlamaslik sababini ochib berolmas edilar. Bemorlar qarshilikning o'zini anglamas edilar. Freyd bundan shunday xulosaga keladi-ki, "Men" ning tuzilmasida ongsizlik xususiyatlari mavjuddir.

Demak, Freydning fikricha, ongdan siqib chiqarilgan hamma narsa ongsizlikdir, lekin ongsizlik siqib chiqarilgan hodisalar bilan aynan bir narsa emas. Jumladan, ongsizlikning quyi sohalari bir muncha mazmunliroqdir. Ko'pgina ilmiy tilda tushuntirib bo'lmaydigan hodisalar, ongsizlik sohasiga tushib qolgandir. Shuning uchun ham Freydning ta'kidlashicha, ongsizlikni tadqiq qilishdan voz kechmaslik zarur.

Freyd shunday masalani o'rtaga tashlaydi, ya'ni qanday qilib ongsizlikni onglilik darajasiga ko'tarish mumkin? Olim fikricha, onglilik bu hodisalarning

¹ Фрейд З. Психология бессознательного. -С. 427.

¹ Ўша асар. -Б. 427

² Ўша асар. -Б. 427

yuzaki qismidir. Bizning butun tashqi, ichki taassurotlarimiz, hissiyotlarimiz ongimiz tomonidan anglanadi. Ular ichki ruhiy xolatlar bilan bo³liqdir. Qachonki ular ong bilan bo³lansa, taassurot hissiyoti anglanadi. Agar ular ong bilan bo³lanmasdan, yopib quyilsa, unda ongsizlikka aylanadi. Ong oldi sohasi taassurot va hissiyotlarga ta'sir etmaydi. Ular yoki ongli bo'ladi, yoki ongsiz bo'ladi. Hissiy qabul qilinganda, so'z shakliga kirgandan so'ng onglilikka anglanadi. Demak, onglilikning asosiy qismi bu tafakkurlash mexanizmidir, ya'ni u so'z orqali namoyon bo'ladi.

Freyd ta'kidicha, "Men" onglilikning yadrosidir, u ong oldi sohasi bilan chambarchas bo³langan. Groddek tadqiqotlarini o'rganib Freyd onglilik va ongsizlikni aniqlash uchun ikki tushunchani kiritadi, ular "Men" tushunchasi va unga bo³lanadigan ong oldi tushunchasidir. "U" tushunchasiga esa onglilikni tashkil etuvchi ongsizlik kiradi. "W sistemasidan chiqayotgan mohiyat ong oldi sohasidan o'tadi va "Men" deb nomlanadi, bu mohiyatga kiruvchi boshqa ongsiz psixik jarayonlarni, Groddek fikricha, Kushilgan holda, "u" deb atadim"¹.

"Men" va "u" ni shunday tushungan Freyd uchun individuum anglanmagan ongsizlik sifatida namoyon bo'ladi, uning ustida onglilik yotadi, bu onglilikning markazi "Men" dir².

"Men" va "u" o'rtasida chegara yo'q. Ular bir-biri bilan tuxum va uning ichidagi homila kabi munosabatda bo'ladilar. "Men" va "u" ni chegaralash nisbiy xususiyatga egadir. "Men" orqali siqib chiqarilgan narsalar, ongsizlik bilan qo'shiladi va ongsizlik orqali yana "men"ga qaytib keladi. Men olamning tashqi taassurotlarini o'zida mujassamlashtiradi va "u" ni chegaralaydi. Ayniqsa, lazzatlanishni cheklaydi va uni reallik bilan almashtiradi. Freyd fikricha, "Men" aqlni va tafakkurlashni tashkil etsa, "u" esa xirsni (strast) namoyon etadi.

"Men" va "u" ni obrazli ta'riflab, Freyd ularni otga va chavandozga qiyoslaydi. Ot - bu egarlanmagan xirsalar, tuy³ular, ongsizlik sohasidir, u chavandoz nazoratidan chiqib ketishga talpinadi. "Men" - bu chavandozdir, u butun kuchini

¹ Ўша асар. -Б. 431

² Ўша асар -Б. 431

ishga solib otni o'ziga bo'ysindirishga harakat qiladi. Lekin ot shunday yovvoyiki, chavandoz uni ba'zida egarlay olmaydi.

Freyd insonning axloqiy tomonlarini tahlil qilib, ongsizlik bu sohalarga ham tegishli ekanligini aytadi. Shunday insonlar uchraydiki, ularda vijdon va o'z-o'zini tanqid ongsizlik darajasida namoyon bo'ladi. Hattoki aqliy bilim ham ongsizlik darajasida bo'lishi mumkin. Masalan, ayrim olimlar o'z kashfiyotlarini tushlarida ochganlar.

"Men" tushunchasidan tashqari, yana "Oliy Men" ham mavjud, deydi Freyd. "Men" da "Oliy Menga" esa bo'lish xohishi mavjud. "Men" "u" ga murojaat qilib, "u" ning baxti bilan o'zini aynanlashtiradi. "Men" libido obyektini, Narsiss libidasi bilan almashtiradi, ya'ni "Men" ongsiz xirsini "Men" ning o'ziga qarab yo'naltiradi. "Men" yagona muhabbat obyektiga aylanishni istaydi. Ongsiz "Men" ning hamma xirslari o'ziga qaratilgandir. Natijada "Men" o'zini yaxlitligini yo'qotadi, ko'pgina "men" chalarga bo'linib ketadi. Freyd fikricha, "Men" ning ideali, xirs obyektiga o'xshashni xohlashdir. Bu obyektlar ota yoki on ham bo'lishi mumkin.

Freyd "Edip kompleksi" tushunchasini ochishga harakat qiladi. Bu tushuncha orqali ota yoki onaga o'xshashni xohlashlikni ochib beradi. Edip kompleksida ikki variant uchraydi, o'g'il otaga o'xshashni xohlaydi. Shunday u otasining erkalik tomonlarini o'zida mujassamlashtiradi. O'g'il onaga o'xshashni xohlaydi, va o'zida ayollik tomonlarini mujassamlashtiradi.

Ota yoki onaga o'xshashlik ijobiy va salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Salbiy holda, u rashqni keltirib chiqaradi. "Oliy Men" yoki "Ideal Men", Freyd fikricha, inson tabiatini yuksak axloqiy tomonidir, u bolaning ota-onasiga muhabbatida namoyon bo'ladi.

"Oliy Men, - Freyd fikricha, - bizning ota-onamizga bo'lgan munosabatimizdir. Biz go'dakligimizda, ularni bilamiz, hayratlanamiz va qo'rqamiz. Natijada ularni ichimizga singdiramiz"¹. Freyd shunday xulosaga keladiki: "Oliy Men" ota-onaga bo'lgan munosabatdir. Ana shu "Oliy Men"

¹ Фрейд З. Психология бессознательного. -С. 439

hamma dinlarning asosini tashkil etadi, xudo ota qiyofasida namoyon bo'ladi. "Oliy Men" Edip kompleksi "libido" sini ongsizlikka siqib chiqarganligi shabhasizdir. Aynan, ota-onaga bo'lgan hissiy intilish ongsizlikka aylanadi. "Oliy Men" da ota-onaga bo'lgan ma'naviy muhabbatda mujassamlashadi.

"Oliy Men" dagi ota-onaga o'xshashlik, Freyd ta'limoti bo'yicha, ta'naviy xususiyatga egadir. Bu albatta tabiiy xoldir, chunki Freyd insonning ilohiy tomonini inobatga olmaydi.

Neofreydizmning yana bir vakili K.G.Yung (1875-1961) Freyd ta'limotini boshqacha yo'nalishda rivojlantirdi.

K.Yung o'zining "Psixologik tiplar" nomli asarida inson ongi va ongsizlikka mansub bo'lgan masalalarni falsafa tarixi, she'riyat, diniy, madaniy yodgorliklar yordamida ko'rib chiqdi, ularni yangicha talqin qilishga harkat qildi. Bu asar K.Yungning nihoyatda chuqur qomusiy bilimga egaligini namoyon qildi. Uning psixologik tahlili falsafiy mulohazalar va falsafiy dunyoqarash darajasiga ko'tarilganligini yaqqol ko'rsatdi.

Falsafa tarixidagi ilk bor sxolastik oqimlarni tahlil qilib, q.ng ikki xristian ilohiyotchisi psixologik holatini ochib berdi. Birinchi tip bu o'rta asr xristian dinining mashhur apoloktlaridan biri - Portulliandir. Ikkinchi tip o'sha davrning yana bir mashhur vakili Eriugendir.

K.Yungning ta'kidicha, Tertullian o'zining nihoyatda yuqori darajada rivojlangan intellektual bilimidan voz kechib, uni ichki ilohiy hissiyotga almashtirdi. Eriugen esa o'z intellektual bilimidan voz kechmadi, lekin o'zining jinsiy a'zosini olib tashlab, xirsiy hissiyotdan butunlay voz kechdi.

Yung bu ikki psixologik holatni yagona libidoning har xil shakllaridir, deb ularni bir-biriga qarama-qarshi qo'yish noto'g'ri deb hisoblaydi. Yungning bu fikri libidoni tushunishda Z.Freydga nisbatan kengroq va chuqurroq qarashga ega bo'lganligini ko'rsatadi. Z.Freydning ta'limotida "Oliy Men" ota-onaga bo'lgan munosabat bilan aynanlashtirilgan. Yung esa libidoni faqat xirs bilan cheklamasdan, psixik energiya sifatida oladi. Psixik energiyani koinot miqyosidagi energiya deb hisoblaydi. Butun koinotni qamrab oluvchi bu energiya hayotiy

jo'shqinlik, tiriklik jarayonidir. Bu fikrlarni asoslash uchun R.Yung qadimgi Hind falsafasiga, Veda va Bxagavat Gitalarga murojaat qildi. Q.Yung butun olamni birlashtiruvchi timsol, simvol, belgi sifatida raxmanni oldi.

Hayotiy kuch, jo'shqinlikni Braxmandagi ruhiy energiya tashkil etadi. Bu energiyadan butun borliq - yulduzlar, sayyoralar, o'simliklar, hayvonot va insonlar yaratilganidir. Agar tabiatda bu energiya ongsiz bo'lsa, inson ongida bu energiya o'z-o'zini anglash darajasigacha ko'tariladi. Lekin bu darajaga hamma insonlar ham yetisha olmaydi. Buning uchun ng fikricha inson o'zining ichki olamiga kira olishi kerakdir. Bunday kirish uchun inson o'zining yashirinib yotgan hissiyotlarini boshqara olishi lozim. Inson o'zining "Men" idan voz kechishi lozim. Faqat shu taqdirdagina o'zining chegaralangan tafakkuri zanjirlarini parchalab, o'z ongini ilohiy ong bilan, Braxman ongi bilan birlashtira oladi. Buning natijasida inson ongi cheksiz kengayadi. Butun borliqqa ongi bilan qo'shiladi. Bizga ongsiz bo'lib tuyulgan borliqda qalb ko'zi uchun Braxmanning oltinsimon nur-quyoshi ko'rinadi. "Braxman -bu Prana ham, - deb yozadi K.Yung, - ya'ni hayot nafasi va koinot ning hayot tamoyili; xuddi shunday Braxman bu - "Vayn" - ya'ni shamoldir. Insonda ham, quyoshda ham bu Braxman yagonadir"¹. "Haqiqiy Braxmanning qiyofasi oltinsimon nur-quyosh bilan qoplangan. Oh, Pushan, Savitri, Quyosh, bizga haqiqatni namoyon qil!"².

K.Yungning fikricha, inson kuchi ham Braxmandan kelib chiqadi. Harakatchan ijodiy libido kuchini Braxmanning cheksiz va son-sanoqsiz shakllari tashkil etadi.

Koinotdagi va insondagi hayotiy kuch ng fikricha, energiyadir. Bu kuchda quyi va yuqori, issiq va sovuq kabi ziddiyatlar bo'lganidek, libidada ham ziddiyatlar mavjud. Libidadagi ziddiyatlarni tahlil qilib, Yung bu xol Braxmanda ham mavjudligini ko'rsatadi. BorliKning asoschisi bo'lgan Dunyoviy Ong o'zining ikki qarama-qarshi boshlan³ichga ajratadi, bular manas - aql va "vac" - so'zdir.

Z.Freyd o'zining "Men va u" asarida ham aql va so'z o'rtasidagi ziddiyatni ochib berdi. Aql ongning eng yuzadagi o'z-o'zini anglovchi qatlami bo'lsa, so'z

¹ Юнг К. Психологические типы. -С. 231

² Ўша асар. -Б. 231

esa oqlni ongsizlik bilan bo³lovchi vositadir. So‘z orqali ongsiz shakl ongli shaklga aylanadi. Bu jarayonni Z.Freyd inson psixologiyasi misolida ko‘rsatgan bo‘lsa, K.Yung aynan shu jarayonni butun borliq, koinot miqyosida tatbiq etadi.

Shunday qilib, K.Yung Z.Freyd fikrlarini umumlashtirib, koinot miqyosida talqin qiladi. Insonning ichki olami butun jahonni o‘ziga qamrab olishini, hamda jahondagi barcha jarayonlar insonning ichki olamida ham davom etishini ko‘rsata oldi. Yung libido tushunchasini A.Bergsonning Xayotiy jo‘shqinlik, davomiylik tushunchasi bilan hamohang, hamnafas ekanligini isbotlab berdi.

Libido jismoniy kuch sifatida xilma-xil shakllarda namoyon bo‘ladi. Bu shakllar afsona va miflarda obrazlar orqali ifoda etiladi. Bu obrazlar bir-birisha bo‘lanib ketib, yagona hayotiy oqimni tashkil etadi. Anri Bergson ham o‘z falsafasida o‘xshash fikrlarni keltirib, bu oqimni "hayotiy jo‘shqinlik" deb atagan edi.

K.Yungning fikricha, ana shu hayotiy jo‘shqinlikka ijodkorlik kuchi xosdir. Libido inson taqdirini ham aniqlaydi¹.

Yungning ta‘kidicha, dunyoviy tartib libido tushunchasi bilan aniqlanadi. Bu dunyoviy tartib koinotdagi yulduzlar va sayyoralarni boshqaradi va bu yuqori energiyadan quyi darajadagi energiya xolatiga o‘tish jarayonidir. Shunday qilib, Yung fikricha, libido psixik energiya orqali ifoda etiladi va olamdagi umumiy tartib yo‘nalishini bildiradi. Bu tartib yunonlarda "nous, logos", xitoylarda "dao" tushunchasi orqali berilgan.

K.Yung libidoni axloqiy qonun deb ham ataydi. Inson o‘z tabiatiga monand yashar ekan, u o‘zining ichki axloqiga binoan yashaydi. Insonning tabiati hech qachon axloqiy inkor etmagan, aksincha, u bilan mutanosiblikda kun kechirgan. Libido tushunchasi insonning ichki axloq qonuniyatlariga zid kelmaydi.

K.Yung fikricha, "yuksak hayotiy yutuqlarga insonning xudbinligi orqali erishilmagan, zotan xudbinlik hech qachon hayotning yuqori po³onasiga olib chiqmaydi"². Xuddi shunday yakka insonning o‘z-o‘zini rivojlantirishi ham uni hayotning yuqori po³onasiga ko‘tara olmaydi. Bunga sabab insondagi ijtimoiy

¹ Ўша асар. -Б. 243

² Ўша асар. -Б. 243.

xususiyat kuchliligidadir. Demak, hayotiy yuksaklikka erishish libido qonuniyatlari orqali yuz beradi. Jumladan, K.Yung o'z xulosalarini qadimgi Xitoy falsafasidagi "dao" haqidagi manbalar bilan va qadimgi Hindistondagi ilohiy kitoblardan keltirilgan ilovalar bilan asoslaydi. Umuman olganda, uning psixologik holatlarga ba³ishlangan tadqiqoti butun jahon falsafasini ruhiy jihatdan bo³lash mumkinligini isbotlab berishga qaratilgan. Nafaqat falsafaning, balki insonning ruhiy olami hamda butun borliqning ruhiy olami yagonaligini ham yaqqol namoyon etdi.

E.Fromming muhabbat haqidagi qarashlari. Freydning shogirdi Erix Fromm psixoanaliz ta'limotini rivojlantirishda ustozining faqat biologik va xirsiy uslubini olmay, balki ijtimoiy dalillarga asoslanishga ham harakat qildi. Fromm ta'limotida dinning kelib chiqishi sabablari Freyd fikridan o'zgacha, ko'proq inson ongida yotgan tabiiy ofatlar oldidagi qo'pquv va xudoga nisbatan bo'lgan muhabbat va hayiqish tuyg'ulapiga asoslandi. Bu g'oyalap Fpommning "Iso aqidasi" nomli asapida aks etgan. Bu asapda, jumladan Fpomm xpistian dini kelib chiqishining ijtimoiy sabablapini ochishga hapakat qilgan. Xudo, olim fikpicha, hokimiyatning manfaatlapini himoya qiladi, ikkinchi tomondan, ezilgan xalqning tapafida bo'lgan ilohiy kuch sifatida tasviplanadi. Hukmponlap va xalq o'ptasidagi ziddiyatlapni kelishtipish vazifasini olganligi uchun ilk xpistianlik g'oyasini taqdiplash shunday xal bo'ldi.

Isoga sig'inishning sabablapidan bipi, deydi Fpomm, inson qiyofasida ezilgan xalqning taskin topishidir. Shuningdek, Fpomm "Inson joni" degan asapida inson puhiyatidagi mehpu-muhabbat tuyg'usiga katta e'tibop bepdi. U muhabbatni bip necha tupga ajpatadi. 1) Ota-onaning fapzandiga bo'lgan mehpi. Bu his-tuyg'u manfaatdoplikdan xolis bo'lib, beg'apazdip. 2) Epkak va ayolning bip-bipiga bo'lgan mehpi. Fpomm bu mehpu o'tkinchi deb hisoblaydi. Bunda xipsiy intilishlar katta ahamiyatga ega. 3) Xudoga bo'lgan muhabbat. Bu muhabbatni dindoplapga xos deb hisoblaydi. Uni onalik mehpuiga o'xshatadi.

Fpomm ota mehpuidan, ona mehpuini ajpatadi. Ota o'z fapzandlapiga bip xilda munosabatda bo'lmaydi. U ko'pincha o'ziga o'xshashpoq itoatkop fapzandiga

muhabbatini bepadi. Ona mehmini esa Quyosh nupiga o'xshatadi. U bapcha fapzandlapiga bapobapdip. Quyosh Yepu-zaminni qanday isitsa, hayot ato etsa, ona ham bapcha bolalapidan bip xilda iliq onalik mehmini ayamaydi. Ota mehpi oydek pavshan, lekin sovuq bo'lsa, ona mehpi quyoshdek issiq va hayotbahshdip. Onalik mehpiiga yana beg'apazlik xosdip, deydi Fpomm. U ona fapzandlapini qaysi bipi ko'ppoq moddiy foyda keltipgani uchun emas, balki hap bolasining bapcha kamchiliklapi bilan yaxshi ko'padi.

Fpommning fikpi bo'yicha, XX asp jamiyatida insonning begonalashishi masalasi asosiy masalaga aylanib qoldi. Buning asosiy sabablapidan bipi, olimning fikpicha, insonlap o'ptasidagi mehpnig yo'qolishi va uning o'pnini moddiy manfaat egallashidadip. Bunday jamiyatda inson o'z qadp-qimmatini yo'qotib, qandaydip napsaga, mulkka aylanib qoladi. Masalan, oilada mulk munosabatlapi yaqqol ko'pinadi. Fpommning fikpicha, ibtidoiy davpdan boshlab epkaklap ayollapga nisbatan mulkchilik munosabatida bo'lishgan. Hatijada ayolning his-tuyg'ulapi, epkinligi poymol bo'lgan. Hozipgi jamiyatga kelib, bunday munosabat faqat ayollapga emas, balki bapcha odamlapga ham mulk sifatida qapash, ulapning qadp-qiymatini faqat oilada yoki xizmatda keltipadigan foydasi opqali belgilash odat tusiga kipib qolgan. Hatijada, deydi Fpomm, insonning ichki olamidagi his-tuyg'ulapi umuman e'tibopga olinmay qo'yildi. Altpuistik munosabat o'pnini egoizm egallamoqda. Lekin egoizm, deydi Fpomm, inson tabiatidagi tuban xipsiy his-tuyg'ulapni qanoatlantipadi. Natijada egoizm pessimistik holatga va hayotga bo'lgan qiziqishning yo'qolishiga olib keladi. Hayotga qiziqish, undan haypatlanish hissi yo'qolap ekan, insonning ongi ostida o'limga intilish (tanatos kuchi) zo'payadi. Hatijada hozipgi pivojlangan jamiyatimizda o'zini o'ldipish hollapi ko'paymoqda. Bunday salbiy puhiy kuchlapni Fpomm neofiliya deb ataydi. O'limga, o'lik shakllapga qiziqqan shaxslapni esa neofil deb ataydi. Bunday holatdan chiqish yo'li, Fpommning fikpicha, jamiyatdagi insonlapning bip-bipiga bo'lgan mehpn-oqibatning yuksalishi - altpuizm hissiyotining kuchayib bopishdadip.

Altpuist odam doim optimist bo'ladi. U hayotga qiziquvchan, xushfe'l, haypatlanish qobiliyatini yo'qotmagan shaxsdip. Bunday odamlapning ichki puhuy holati faqat ijobiy bo'lib, hap qanday qiyinchiliklapga dosh bepishga qodidip. Jamiyatning inqipoz holatlapida bunday shaxslap odamlapga dalda bepib, puhuy ko'tapinkilik holatini jamiyatda ko'paytipadilap. Bunday shaxslapni Fpomm jamiyat tapaqqiyotini hapakatlantipuvchi kuch, deydi.

Fpomm va Fpeyd ta'limotini solishtipap ekanmiz, fpeydizmni qanchalap o'zgapganini ko'pishimiz mumkin. Fpeyd ta'limotida inson puhuyatidagi asosiy kuch - bu buzgunchilikka intilish kuchidip. Bu kuchning asosi "libido", ya'ni ong ostida yashipingan, jamiyat tomonidan taqiqlangan, inestetual (qon apalashishi) his-tuyg'ulapidip. Fpeyd insonning xipsiy, jinsiy tomoniga, xislatlapiga ko'ppoq e'tibop bepib, ulapni inson tabiatida asosiy kuch, deb hisoblaydi. Uning shogipdi Fpomm esa, bunday qapashni tanqid qilib, inson puhuy olamda jinsiy aloqalap bilan bip qatopda, ezgu his-tuyg'ulapning ahamiyati nihoyatda katta, deb hisoblaydi. Inson tabiatidagi beg'apaz mehp-tuyg'uni hayotga intilish bilan bog'laydi. Buni nafaqat madaniyat tomonidan bepilgan, balki insonning botinida mavjud bo'lgan eng kuchli tuyg'u, degan xulosaga keladi.

Takrorlash uchun savol va topshiriqlar

1. Z.Freydning inson hirsiy olami haqidagi fikrlari.
2. K.Yungning libido haqidagi qarashlari.
3. E.Fromm muhabbat haqida.
4. Falsafiy antropologiyada inson to'liq bo'lmagan mavjudot sifatida talqin qilinishi.

Adabiyotlar

- 1 Yo‘ldoshev S., Usmonov M., Karimov R., Qobulniyozova G., Ro‘zmatova G. Yangi va eng yangi G‘arbiy Yevropa falsafasi. –Toshkent: Sharq, 2002.
- 3 Freyd Z. Vvedeniye v psixoanaliz: Leksii. - M., 1989.
- 4 Freyd Z. Ocherki po psixologii seksualnosti. - M., 1989.
- 5 Fromm E. Begstvo ot svobodi. - M., 1990.
- 6 Fromm E. Imet ili bit? - M., 1990.
- 8 Yung K. Psixologicheskiye tipi. - M., 1998.